

MEZINÁRODNÍ BESTSELLER

CÍSAŘ ŘÍMSKÝ

VLÁDA NAD STAROVĚKÝM ŘÍMSKÝM SVĚTEM

MARY
BEARDOVÁ

CÍSAŘ ŘÍMSKÝ

DALŠÍ KNIHY MARY BEARDOVÉ

Civilisations

Twelve Caesars

Women & Power

SPQR (česky *SPQR*, Grada 2025)

Pompeii

The Roman Triumph

Laughter in Ancient Rome

Confronting the Classics

It's a Don's Life

All in a Don's Day

The Parthenon

The Colosseum (s Keithem Hopkinsem)

CÍSAŘ ŘÍMSKÝ

VLÁDA NAD STAROVĚKÝM ŘÍMSKÝM SVĚTEM

MARY BEARDOVÁ

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

*Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.*

*Automatizovaná analýza textů nebo dat ve smyslu č. 4 směrnice 2019/790/EU a použití této knihy k trénování AI **jsou bez souhlasu nositele práv zakázány**.*

Originally published by Profile Books Ltd, 29 Cloth Fair, EC1A 7JQ London, Great Britain
under the title: Emperor of Rome.

Designed by James Alexander / Jade Design

Obrázek na obálce Depositphotos, © EvrenKalinbacak

Copyright © Mary Beard Publications, 2023

Czech edition: © 2026 Grada Publishing, a. s.

Mary Beardová

Císař římský

Vláda nad starověkým římským světem

Přeložili Dina a Jan Podzimkovi

Odpovědný redaktor Milan Bronclík

Sazba Artedit, spol. s r. o.

Výtiskl FINIDR, s. r. o.

Počet stran: 528

Vydala Grada Publishing, a. s.

U Průhonu 22, 170 00 Praha 7

jako svou 10 647. publikaci

První vydání, Praha 2026

ISBN 978-80-271-8563-4 (pdf)

ISBN 978-80-271-6114-0 (print)

Publikace z nakladatelství Grada Publishing, a. s., si můžete zakoupit u svého knihkupce
nebo objednat v zákaznickém servisu nakladatelství Grada Publishing, a. s., U Průhonu 22,
170 00 Praha 7, tel.: 234 264 511, e-mail: obchod@grada.cz, www.grada.cz.

Na Slovensku objednávejte knihy na adrese: Zásielková služba Grada Slovakia, spol. s r. o.,
Moskovská 29, 811 08 Bratislava, Slovensko, tel.: 02/556 45 189, e-mail:
grada@grada.sk.

OBSAH

Hlavní postavy

vii

Mapy

x

Vítejte

xv

Prolog: Večeře u Heliogabala

1

1 · Vláda jednoho muže: Základy

24

2 · Kdo je na řadě? Umění nástupnictví

57

3 · Mocní u stolu

83

4 · Co skrývají paláce

122

5 · Lidé z paláce: Císař na svém dvoře

171

6 · Při práci

216

7 · Volný čas?

253

8 · Císař v cizích zemích

288

9 · Tváří v tvář

325

10 · „Asi se ze mě stává bůh“

370

Epilog: Konec jedné éry

398

CO JE PO JMÉNĚ 409

K DALŠÍMU ČTENÍ A JAKÁ MÍSTA NAVŠTÍVIT 412

SEZNAM VYOBRAZENÍ 459

ČASOVÁ OSA 468

PODĚKOVÁNÍ 473

REJSTRÍK 475

HLAVNÍ POSTAVY

JULIOVSKO-CLAUDIOVSKÁ DYNASTIE

JULIUS CAESAR, po porážce Pompeia Velikého se v roce 48 př. n. l. stal *diktátorem* Říma; zavražděn v roce 44 př. n. l.

AUGUSTUS (Oktavián), adoptivní syn Julia Caesara. Po porážce Antonia a Kleopatry v roce 31 př. n. l. se stal jediným vládcem, a to až do roku 14 n. l. Jeho druhou manželkou byla **LIVIA**.

TIBERIUS, vlastní syn Livie a adoptivní syn Augustův, vládl v letech 14–37 n. l. Šuškal se, že v jeho smrti měl prsty Caligula.

CALIGULA (Gaius), pravnuk Augustův, vládl v letech 37–41. Zavražděn vlastními strážci.

CLAUDIUS, synovec Tiberiův, vládl v letech 41–54. Jeho třetí manželkou byla **MESSALINA**, čtvrtou pak **AGRIPPINA** (mladší), která ho podle nepotvrzených pověstí zavraždila.

NERO, vlastní syn Agrippiny a adoptivní syn Claudiův. Vládl v letech 54–68. Donucen k sebevraždě po vojenské vzpouře.

OBČANSKÁ VÁLKA 68–64 N. L.

Tři císaři, z nichž každý vládl pouhých pár měsíců: **GALBA**, **OTHO** a **VITELLIUS**

FLAVIOVSKÁ DYNASTIE

VESPASIÁN, konečný vítěz v občanské válce. Vládl v letech 69–79.

TITUS, vlastní syn Vespasiánův. Vládl v letech 79–81. Šuškal se, že v jeho smrti měl prsty Domicián.

DOMICIÁN, vlastní syn Vespasiánův. Vládl v letech 81–96. Zavražděn při palácovém převratu.

„ADOPTIVNÍ“ CÍSAŘI – ANTONINSKÁ DYNASTIE

NERVA, zvolený senátem. Vládl v letech 96–98.

TRAJÁN, adoptivní syn Nervův, španělského původu. Vládl v letech 98–117. Jeho manželkou byla **PLOTINA**.

HADRIÁN, adoptivní syn Trajánův, španělského původu. Vládl v letech 117–138. Jeho manželkou byla **SABINA**.

ANTONINUS PIUS, adoptivní syn Hadriánův. Vládl v letech 138–161. Jeho manželkou byla **FAUSTINA** (starší).

MARCUS AURELIUS, adoptivní syn Antonina Pia. Vládl v letech 161–180. Jeho manželkou byla **FAUSTINA** (mladší).

LUCIUS VERUS, adoptivní syn Antonina Pia. Spoluvládce Marca Aurelia v letech 161–169. Zemřel na mor (i když se šuškal, že ho otrávil jeho nevlastní matka).

COMMODUS, vlastní syn Marca Aurelia a Faustiny. Vládl v letech 180–192 (a od roku 177 jako spoluvládce Marca Aurelia). Zavražděn při palácovém převratu.

OBČANSKÁ VÁLKA 193

Čtyři krátce panující císaři či uchvatitelé: **PERTINAX**,
DIDUS JULIANUS, **CLODIUS ALBINUS**,
PESCENNIUS NIGER

SEVEROVSKÁ DYNASTIE

SEPTIMIUS SEVERUS, konečný vítěz v občanské válce, severoafrického původu. Vládl v letech 193–211. Jeho druhou manželkou byla **JULIA DOMNA**, původem ze Sýrie.

CARACALLA, vlastní syn Septimia Severa a Julie Domny. Vládl v letech 211–217 (předtím společně se Septimiem a Getou). Zavražděn během vojenského tažení.

GETA, vlastní syn Septimia Severa a Julie Domny. Spoluvládce se svým otcem a bratrem v letech 209–211. Zavražděn na příkaz Caracally.

MACRINUS, z vrstvy jezdců, chopil se moci po zavraždění Caracally. Vládl v letech 217–218. Svržen Heliogabalovými přívrženci.

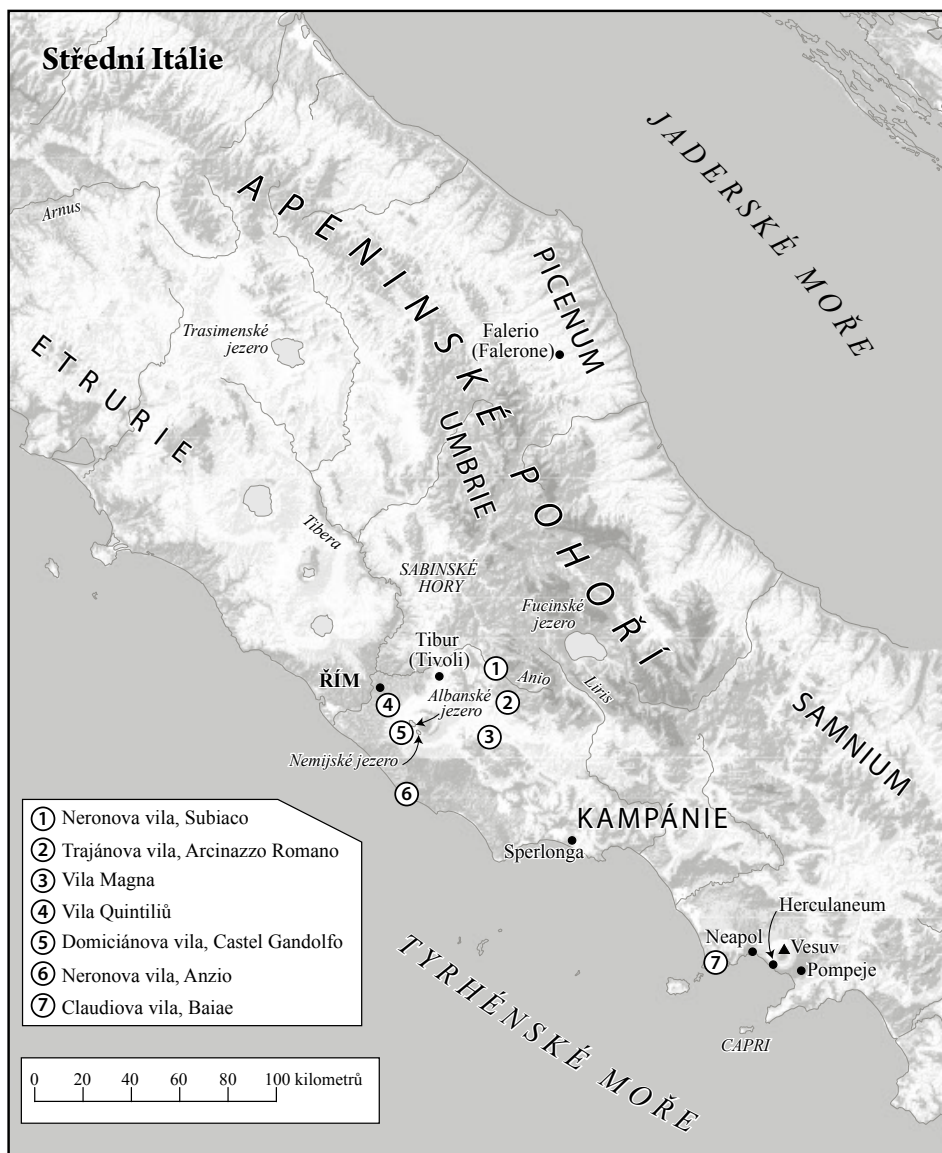
HELIOGABALUS, prasynovec Julie Domny, syrského původu. Vládl v letech 218–222. Zavražděn vlastními strážci.

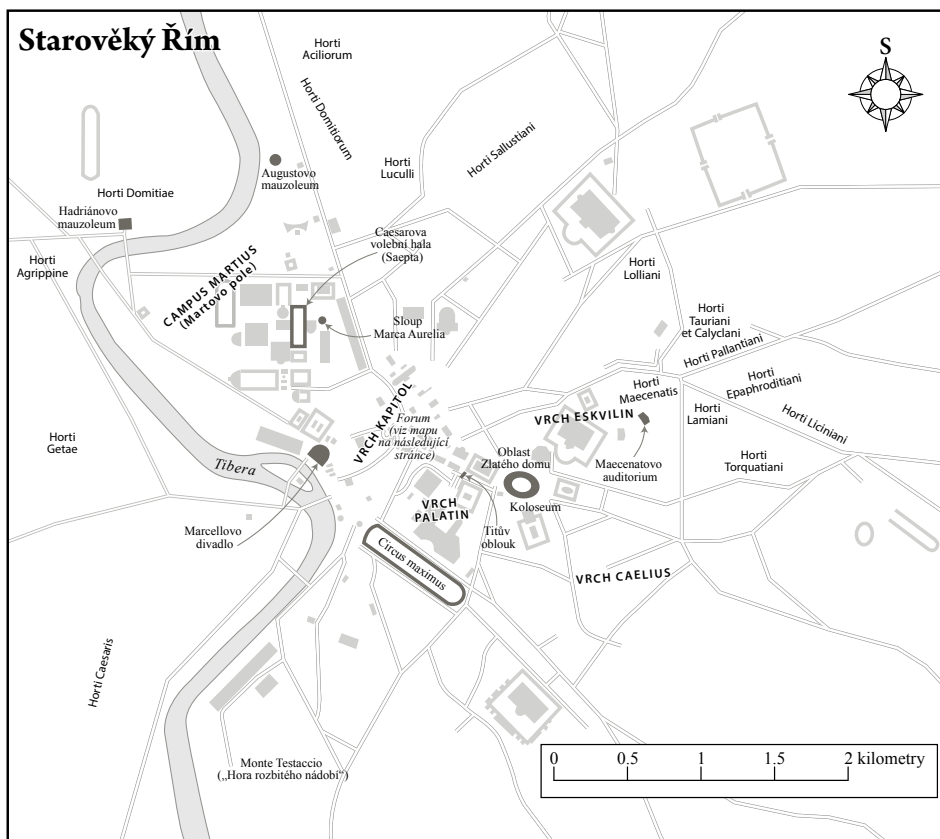
ALEXANDER SEVERUS, bratranec a adoptivní syn Heliogabala, syrského původu. Vládl v letech 222–235. Zavražděn během vojenského tažení.

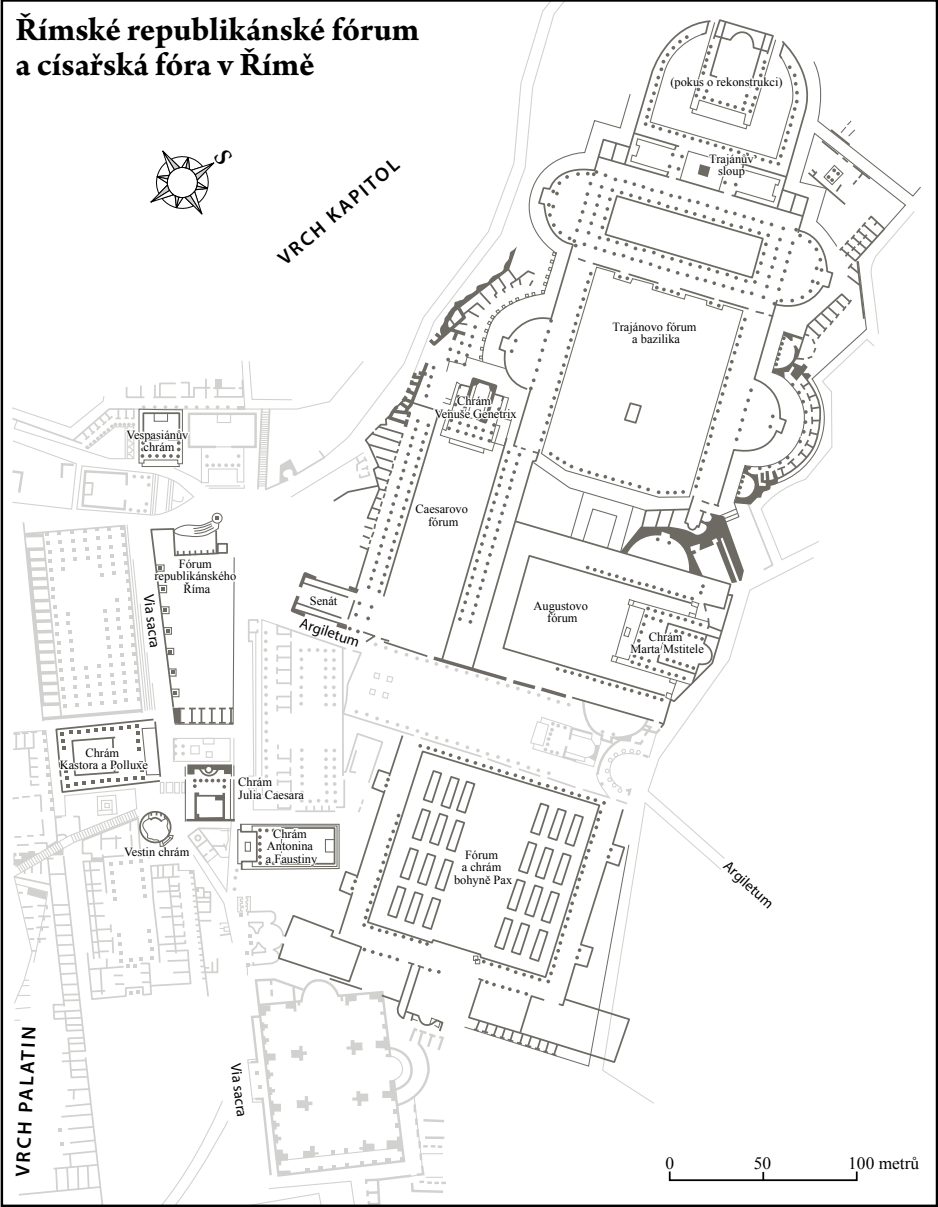

Starověký Řím

Římské republikánské fórum
a císařská fóra v Římě

VÍTEJTE...

... ve světě římských císařů. Někteří, například Caligula a Nero, jsou dodnes synonymem pro excesy, krutost a bezohledný sadismus. Jiní, jako „filozof na trůně“ Marcus Aurelius se svými *Hovory k sobě*, se i nyní velmi dobře prodávají. Další jsou prakticky neznámí, a to i odborníkům. Kdo dnes tuší něco o Didii Julianovi, který si v roce 193 n. l. na pár týdnů údajně zakoupil místo na trůně, když se císařská garda rozhodla prodat říši tomu, kdo nabídne nejvíc?

Kniha *Císař římský* se zabývá fakty i smyšlenkami o těchto vládciích starověkého římského světa a pokládá si otázky, co a z jakých důvodů dělali a proč se jejich příběhy vyprávějí tak extravagantním až bulvárním způsobem. Věnuje se také závažným otázkám moci, korupce a konspirací. Stejně tak ale obrací pozornost i ke každodenním praktickým stránkám jejich života. Co a kde jedli? S kým spali? Jak cestovali?

Na stránkách knihy se seznámíme s řadou lidí, kteří sami císaři nebyli a ani se jimi stát nechtěli, ale umožňovali existenci tohoto systému v říši: s opatrnými aristokraty, otroky-kuchaři, příčinlivými tajemníky, dvorními šašky – a dokonce i s lékařem, který léčil jistého mladého prince ze zánětu mandlí. A setkáme se i s mnoha ženami a muži, kteří onomu muži na vrcholu předkládali své problémy, velké i malé, od ztracených dědictví po nočníky padající s fatálními následky z oken v horním patře.

Hlavní postavy mé knihy však tvoří téměř třicítka císařů a jejich partneři či partnerky. Římské říši vládli od Julia Caesara (zavražděného v roce 44 př. n. l.) po Alexandra Severa (zavražděného v roce 235 n. l.).

V mé předchozí knize *SPQR*, která pojednává o vývoji Říma v průběhu tisíce let od 8. století př. n. l. do 3. století n. l., hráli tito panovníci relativně malou úlohu. A to z velmi dobrého důvodu. Jakmile byl v 1. století př. n. l. za prvního císaře Augusta naplno zakotven systém vlády jednoho muže, po dalších více než 250 let se toho v celkovém měřítku mnoho neměnilo: území římské říše se téměř nerozšiřovalo, bylo spravováno víceméně stále stejně a také politický život v samotném Římě se řídil podle ustáleného vzoru. V této knize však chci císaře vrátit zpět do středu pozornosti. Nebudu jejich životní dráhy procházet jednu po druhé a některým, jako je Didius Julianus, nevěnuji více než jen letmou zmínku. A rozhodně od svých čtenářů neočekávám, že si všechny ty jednotlivé vládce zapamatují. To nedělá nikdo: pro přehlednost proto na stranách vii–ix uvádím praktickou a stručnou tabulku s přehledem všech císařů. Namísto toho se budu zabývat tím, co to ve skutečnosti *znamenal*o být římským císařem. Položím pár základních otázek o tom, jak vlastně tomu obrovskému území, které bylo teoreticky pod jejich kontrolou, vládli, jak s nimi komunikovali jejich poddaní a zda je vůbec možné zachytit, jaký to byl pocit sedět na trůně.

V knize *Císař římský* se vyskytuje méně psychopatů, než byste možná očekávali na základě obrazu imperiálního Říma ve filmech. Tím nechci popřít, že podle našich měřítek byl římský svět téměř nepředstavitelně krutý a často se v něm umíralo předčasně. Nehledě na stovky tisíc nevinných obětí moru, zbytečných válek či zřícených sportovních stadií byla nejzazším způsobem řešení sporů, politických i jiných, vražda. „Kuloáry moci“, stejně jako řada jiných, prostších chodbiček v Římě, byly odjakživa potřísněné krví. Přežití římské říše jakožto systému by nicméně nedávalo smysl, pakliže by mu vládla řada vyšinutých autokratů. Mě více zajímá, jak ony příběhy šílenství vznikly a jak se záležitosti říše doopravdy spravovaly, a také obavy obyvatel Říma, že vláda jeho imperátorů sice není až tak zalitá krví (to očekávali), ale že jde o podivnou a znepokojivou dystopii postavenou na podvodech a klamu.

Ničí vláda nevystihuje tyto dystopické strachy lépe než doba příležitostně vzpomínaného, ale zpravidla polozapomenutého Heliogabala. A právě u něj kniha *Císař římský* začíná.

Mary Beardová, Cambridge, prosinec 2022

PROLOG

VEČEŘE U HELIOGABALA

Vražedný hostitel

Heliogabalus byl dospívající Syřan, který se stal císařem Říma v roce 218 n. l. a zůstal jím až do svého zavraždění v roce 222. Zároveň byl také nezapomenutelně marnotratným, vynalézavým a občas sadistickým hostitelem večírků. Jak vyprávějí starověcí spisovatelé, u něj podávaná menu byla velice důvtipná. Někdy bylo jídlo odlišeno podle barev, například všechno bylo zelené nebo modré. Jindy zahrnovalo exotické (popřípadě odporně nechutné) delikatesy, a to i na poměry náročných standardů římského trhu (velbloudí patičky nebo plameňáčí mozečky, zatímco císařovým psím mazlíčkům byla ve stejnou dobu podávána husí játra). Občas popustil oťěže svému zlovolnému – nebo dětinskému – smyslu pro humor a přizval si k večeři „tematické“ spolustolovníky: skupiny osmi holohlavců, osmi mužů s jedním okem nebo s kýlou, případně osmi výrazně obézních hostů, kteří vyvolali krutý smích, když se všichni pospolu nevešli na hodovní lehátko.

Mezi jeho další večírkové triky patřily prdící polštářky (zde vůbec poprvé zaznamenané v západní kultuře), které se pod hosty postupně vyfukovaly, až dotyční skončili na podlaze, či falešné jídlo z vosku nebo skla servírované nejméně významným hostům, kteří tak byli nuceni strávit večer s kručícími žaludky a sledovat, jak jejich výše postavení spoluhodovníci jedí skutečné pokrmy. A nechyběli ani ochocení lvi, leopardi a medvědi, vypuštění mezi hodovníky vyspávající

po nemírném hýření z předchozího večera. U hostů vyvolali takové překvapení, že někteří z nich po probuzení zemřeli – ne proto, že by je zvířata napadla, ale strachy. Stejně smrtící, což uchvátilo představivost malíře z 19. století Lawrence Alma-Tademy, bylo setkání, při kterém Heliogabalus údajně zasypal své spolustolovníky takovým množstvím okvětních lístků, že je tím zadusil (viz obrazová příloha 1).

Císařovy slabosti se však neomezovaly jen na tyto pochybné hostitelské taktiky. Podle všeho si natolik potrpěl na výstřednost, že si nikdy nevzal stejný pár bot dvakrát (což zvláště připomíná Imeldu

1. Mramorová portrétní bysta Heliogabala. Mladičký, teprve dospívající císař je na ní zachycen s dlouhými kotletami a náznakem knírku a jen stěží vypadá jako zrůda, jíž se zdá být podle popisů v literárních líčeních jeho vlády.

Marcosovou, někdejší „první dámu“ Filipín, která údajně ve svých skříních schovávala přes tři tisíce párů obuvi). Se zvrácenou a velmi nákladnou bravurou vršil v létě sních a led z hor ve svých zahradách a jedl pouze ryby, i když se nacházel mnoho kilometrů od moře. Říkalo se o něm, že také urazil náboženské citění, když se *oženil* s jednou z panenských vestálek, které patřily k nejváženějším římským kněžkám a musely si pod trestem smrti uchovat panenství. Dalšího náboženského přestupku se prý dopustil, když nechal nejvyššího římského boha Jupitera – převratně a rozvratně, byť pouze nakrátko – nahradit El-gabalem (latinsky Elagabalus, řecky Heliogabalos), bohem svého rodného města Emesy (moderní Homs v Sýrii), od něž také pochází jméno, pod nímž je tento císař dnes téměř výhradně znám (zní to úderněji než Marcus Aurelius Antoninus, což byla jedna verze jeho oficiálního titulu). Bez povšimnutí neponechal ani tradiční normy týkající se pohlaví a genderu. Několik líčení se zaměřuje na to, jak se převlékal za ženy, líčil se, a dokonce prý usiloval o chirurgickou změnu svého pohlaví. Soudobý spisovatel Cassius Dio, autor rozsáhlé osmdesátisvazkové historie Říma od jeho počátků až do 3. století n. l., tvrdil, že císař prý „žádal lékaře, aby mu pomocí řezu vytvořili ženské pohlavní orgány“. V dnešní době bývá občas oslavován jako průkopník transgenderu, který radikálně zpochybnil rigidní binární stereotypy. Většina Římanů si ale pravděpodobně musela myslet, že obrací jejich svět vzhůru nohama.

Starověké zprávy o jeho vládě věnují stránku za stránkou působivému výčtu císařových podivných výstředností, znepokojivých podvratných činů a ohavných krutostí – včetně (na samém vrcholku některých z těchto seznamů) lidských obětí dětského věku. Tyto příběhy a další jim podobné jsou jedním z témat knihy *Císař římský*. Odkud se vzaly? Nakolik byly známy běžným obyvatelům římské říše? Kdo vypouštěl pomluvy o Heliogabalových večírcích? A ať už jsou pravdivé, či nikoli – co nám tyto příběhy mohou prozradit o římských císařích a o Římanech obecně?

Obrazy samovlády tehdy a dnes

Heliogabalus neboli Elagabalus není zrovna známé jméno, a to navzdory tomu, že jeho údajné zločiny (či, chcete-li, zoufalé pokusy prolomit sevření římských konvencí) inspirovaly moderní spisovatele, aktivisty i výtvarné umělce. Vedle Alma-Tademy k nim patřili i další, od Edgara Allana Poea a Neila Gaimana po Anselma Kiefera. Jeho zločiny a prohřešky dalece převyšují známější a starší římské imperátorské padouchy s jejich domnělými hanebnostmi, ať už máme na mysli Nerona drnkajícího na lyru, zatímco Řím hořel, Domiciána, který si krátil čas napichováním much na pero, nebo Commoda z konce 2. století n. l. – antihrdinu filmu *Gladiátor*, který střílel z luku na diváky v Koloseu. Hrůzostrašné příběhy o Heliogabalovi jsou horší. Jak vážně je máme brát?

„Moc vážně ne,“ zní obvyklá odpověď. Dokonce i Heliogabalův římský životopisec, který psal téměř dvě století po císařově smrti – a od něhož pochází většina šokujících podrobností ohledně jeho večírků a stravovacích zálib –, připustil, že některé z nepravděpodobných historiek, jež právě vyličil, jsou patrně smyšlenky, s nimiž přišli po císařově vraždě lidé, kteří se chtěli vetřít do přízně jeho rivala a nástupce na trůně. Svědomití moderní historici přistupují k těmto báchorkám s velkou ostražitostí. Snaží se oddělit fikci od skutečnosti a občas narazí na zlato v podobě informace, která se zdá mít nezávislou oporu i jinde (například ve skutečnosti, že jméno již zmíněné vestálky, jež se vyskytuje na mincích ražených za Heliogabala, naznačuje, že mezi nimi byla nějaká souvislost, i když třeba nešlo o manželství). Mnohdy pak ale nezůstane nic než data vlády a pár dalších velice holých informací. Zároveň správně varují před předsudečnými interpretacemi, které lze přisoudit relativně nevinným činnostem. Zda byste prezentovali barevně rozlišené večere jako opovrženíhodný a požitkářský luxus, nebo – což je stejně tak dobře možné – jako delikátně rafinovanou formu gurmánské

kuchyně, by z velké části záleželo na vašem celkovém postoji k císaři. Za základ je ovšem třeba brát Heliogabalův věk. Když nastoupil na trůn, bylo mu pouhých čtrnáct, v době vraždy pak osmnáct let. Prdíci polštářky možná. Ale nábožensko-politický kalkul? Stěží.

V seriózní historii však jde o víc než jen o holá fakta. Mou snahou je vrhnout z různých úhlů světlo na římské císaře – laskavé postarší státníky či mladistvé tyrany, aspiranty filozofie nebo rádoby gladiátory, slavné i zapomenuté – a postavit se čelem k elementárním otázkám, jako například proč tolik z nich skončilo, stejně jako Heliogabalus, zabito nožem úkladného vraha nebo otrávenými houbami. V tomto druhu zkoumání hrají starověké zveličování, výmysly a lži důležitou roli. Nástroje, s jejichž pomocí si lidé utvářeli obraz svých vládců, soudili je, uvažovali o povaze jejich autokratické moci a vymezovali vzdálenost na ose „oni“ a „my“, vždy zahrnovaly i fantazii, klevety, pomluvy a městské legendy.

V historkách, jako je třeba ta o třech tisících párech bot Imeldy Marcosové (z nichž se ovšem podařilo vystopovat jen podezřele málo), jde spíše o kritiku světa nepředstavitelných a bezúčelných privilegií než o zdokumentování vášnivě záliby bohaté dámy v obuvi. V menším měřítku nám příběhy o hýčkaných corgiích královny Alžběty II., kteří údajně žrali z misek z ryzího stříbra, nabízejí možnost prozkoumat rozdíl každodennosti v životě „královském“ a tom našem, a zároveň nám dávají příležitost nevinně zavtipkovat o pošetilosti této okázalé palácové spotřeby.

Ať už je jejich původ jakýkoli, nepravděpodobné historicky, kterých jsou starověké popisy Heliogabalova panování plné, nám poskytují jedny z nejcennějších dokladů o tom, jaká byla představa Římanů o císaři, pokud ho viděli jen v tom nejhorším světle. Tyto nepravdy a nehorázně přehnané báchorky fungují téměř jako drobnohled, který odhaluje a zveličuje to „špatné“ na „špatném“ vládcí Říma. Některé jsou možná docela předvídatelné: kruté a ponižující činy, od obětování

děti po ty nešťastné tlusté muže, kteří se neúspěšně snažili vmáchnout na jediné hodovní lehátko, a také zbytečný luxus (Heliogabalovi psi, kteří si pochutnávali na lahodné paštyce z husích jater, i když ji nehltali ze stříbrných misek). Mezi podle všeho nesmyslnými anekdotami o císařových výstřednostech se ale skrývají další, velice odlišné, ale stejně mrazivé hrůzy autokracie.

Patří k nim například hrůza z neomezené moci. Kuriózní historky o Heliogabalově rozhodnutí vyzdobit své zahrady v létě ledem a sněhem, případně žít se výhradně dary moře, i když žil daleko od něj – nebo, jak uvádí jiný příběh, žít a pracovat v noci a ve dne spát –, poukazují na více než jen na výstřední a nákladné požitkářství (syndrom „člověka, který má všechno“). Nastolují totiž otázku, kde císařova moc končí, a vykreslují ho jako vládce, který se pokusil podrobit své vůli samotnou přírodu, když narušil přirozený řád věcí (led v létě?) a pro vlastní potěchu přeskládal čas, prostor, a když na to přijde, i biologické rozdělení pohlaví. Tyto obavy Heliogabalus nevyvolal jako první. O dvě stě padesát let dříve republikánský politik, filozof a duchaplný muž Marcus Tullius Cicero jako jeden z kritiků Julia Caesara temně žertoval, že tento diktátor donutil k poslušnosti dokonce i hvězdy na obloze.

To byla ovšem jen jedna stránka Heliogabalova dystopického světa. Zároveň šlo o noční můru plnou klamu, ve které se pravda a lež neustále mísily a pletly. Nic nebylo takové, jak se zdálo. Císařova velkolepá štěrnost se ukázala být smrtící – jeho vládnost mohla doslova zabíjet (právě to je jedno z hlavních sdělení oné extravagantní záplavy růžových okvětních lístků). A pro ty, kdo stáli na spodních příčkách společenského žebříčku, se lákavá potrava na jejich talířích při večeři v paláci ukázala být nepoživatelnou, byť umělecky vyvedenou replikou. A naopak, napodobeniny se mohly změnit ve skutečnost. Heliogabalův životopisec v jedné zvláštní poznámce na okraj tvrdí, že když se v divadle zobrazovalo cizoložství, císař prý trval na tom, aby se odehrávalo „naostro“.

Není pochyb o tom, že díky živému sexu by představení bylo mnohem více vzrušující. Znepokojivost jeho logiky ale spočívala v tom, že obrátil skutečnost a zdání naruby a vytvořil tak převrácený svět, ve kterém nikdo nemohl vědět, kdo (nebo co) tu hraje divadlo. Zkorumpovaná autokracie, to byla jen kouřová clona a pokřivená zrcadla. Čili, jak to shrnul jeho římský životopisec, Heliogabalus žil „falešný život“.

Zvětšovací sklo těchto příběhů nám pomáhá jasně zahlédnout strachy spojené s císařskou vládou v Římě. Šlo o více než o možnost zabíjet. Císařská moc se nezastavovala před ničím. Pokřivovala smysly a nejlépe prospívala ve zlovolném chaosu.

Historie císařů

K Heliogabalovi se budu na následujících stránkách čas od času vracet, mimo jiné proto, abych vysvětlila, jak se dospívající chlapec ze Sýrie ocitl na císařském trůně (jak se dalo předpokládat, jedna z římských odpovědí na tuto otázku se zaměřila na pletichaření jeho matky a babičky). Vráťím se také k fantaziím (dystopickým i jiným) okolo starověkého římského císařského dvora a podrobněji prozkoumám i další přehnané báchorky, které Římané vyprávěli o svých vládci. Posvítím si také na to, jak se římsští panovníci stávali terčem pikantních vtípů a satirických šteků, ale také za vlasy přitažených historek, jako byly ty kolem Heliogabala. Vladaře dokonce najdeme, i jak se v různých podobách objevují ve snech svých poddaných. (Nebývalo to vždy dobré znamení: „Sen o tom, že jste císařem, předpovídá nemocnému smrt,“ varoval jeden vykladač snů ve 2. století n. l.)

To však bude jen část této knihy. Vedle „císařů v představách“ se budu zabývat i praktickými otázkami běžného života římských vládců, britskostí politiky, požadavky vojenské bezpečnosti a každodenními záležitostmi spojenými se správou rozsáhlé říše, které často zůstávají ve stínu

oněch barvitých anekdot o krutosti a luxusu. Budu se věnovat papírování a administrativě, vedení účetnictví, najímání a propouštění lidí. Nakolik se na tom všem podílel sám císař? Kdo byli jeho spolupracovníci a kdo tvořil jeho podpůrnou síť, od manželek a dědiců, tajemníků a účetních až po kuchaře a šašky? A co když mu bylo pouhých čtrnáct let?

Najdeme tu další mocný, ale velmi odlišný stereotyp císařského chování: římského císaře ne jako nebezpečného libertina, ale jako tvrdě pracujícího byrokrata. Ti oba budou hrát hlavní roli v *Císaři římském*.

Pracovní život

Heliogabalus byl víceméně šestadvacátým římským císařem (přesné místo v jejich posloupnosti závisí na tom, které neúspěšné uchvatitele moci se rozhodnete započítat). Císaři přicházeli a odcházeli a mnozí byli zapomenuti, někteří však zanechali v západní kultuře výraznou stopu. Caligulovi (na trůně v letech 37–41 n. l.) zajistilo nezapomenutelnost to, že navrhl udělit jeden z nejvyšších politických úřadů svému oblíbenému koni, a Hadriánovi (vládl v letech 117–138) zase postavení „valu“ nesoucího jeho jméno napříč severní Anglií. Jen nemnozí ale dnes slyšeli o Vitelliovi (který se notoricky přejídal a vládl jen pár měsíců v roce 69), despotickém Pertinaxovi (vládl podobně krátce v roce 193) nebo i o samotném Heliogabalovi. Ne každý zůstal dlouho v paměti.

Tito muži (samí muži: žádná císařovna na trůně nikdy neseděla) vládli rozsáhlému území, které se v největší šíři táhlo od Skotska po Saharu a od Portugalska po Irák, s počtem obyvatel mimo samotnou Itálii dosahujícím podle odhadů přibližně 50 milionů. Císaři vydávali zákony, vedli války, uvalovali daně, rozhodovali spory, financovali stavby a závažná představení a zaplavovali římský svět svými portréty, podobně

jako se dnes tváře moderních diktátorů po tisících objevují na billboardech. Osobně vlastnili a využívali velké části říše, od komerčních zemědělských hospodářství po šachorové* mokřady a stříbrné doly, a někteří z nich cestovali široko daleko, a to nejen kvůli vojenské slávě a válečným ziskům, ale také aby svou říši poznali a obdivovali. Dnešní turisté se shromažďují před městem Luxor na řece Nilu, aby se pokochali pohledem na dvojici obrovských staroegyptských soch (z roku 1350 př. n. l.). Stojí přitom přesně na stejném místě, kde stál v roce 130 n. l. Hadrián se svým doprovodem, rovněž na cestě za památkami. Císařova skupina zanechala své obdivné reakce (ve speciálně složených verších) vytesané do nohou jedné ze soch, tedy něco jako „Byl jsem tu“ ve stylu římských elit (obr. 64).

Jak přesně císařská správa fungovala v praxi, je záhadou. Kromě vojenských jednotek rozmístěných porůznu na „horké půdě“ zde byl pouze nepatrný počet vyšších úředníků, rozptýlených velmi řídce po celém impériu (pokud počítáme jen vyšší úředníky, připadal jeden na každých zhruba 330 000 obyvatel). Ve srovnání s některými moderními říšemi tedy musel být dohled povětšinou dost mírný. A vzhledem k obrovským vzdálenostem a času – v některých případech šlo i o několik měsíců –, který by trvalo předat základní informace nebo pokyny z centra do odlehlejších částí římského světa (a naopak), by každodenní mikromanagement císařských území byl zcela nemožný. Čím blíže se však dostáváme k samotnému římskému císaři, tím častěji zjišťujeme, že byl velmi zaneprázdněn.

Starověcí autoři zmiňují vládce zjevně zahlcené tím, co bychom dnes nazvali „papírováním“ (v tehdejší době se jednalo o voskové tabulky a poznámky na papyrech). Julius Caesar, vyřizující korespondenci při sledování závodů, tím prý rozzlobil ostatní diváky, kteří to považovali za urážku populární zábavy. Vespasián, který jako jeden ze šťastnějších

* Z rostlin šachoru papírodárného (*Cyperus papyrus*) se vyráběl papyrus – pozn. překl.

císařů zemřel v roce 79 n. l. ve své posteli, vstával vždy před svítáním, aby si přečetl dopisy a úřední zprávy. Heliogabalův nástupce Alexander Severus byl zřejmě natolik oddán práci, že ve svých soukromých komnatách uchovával vojenské záznamy, aby si „mohl projít rozpočty a rozmístění vojsk, když byl o samotě“. Ale papírování bylo jen jednou částí jejich práce. Od císařů se očekávalo, že budou k dispozici svým poddaným, a to jak osobně, tak i písemně. Stručným vyjádřením této myšlenky je příběh o Hadriánovi. Když byl na cestách, zastavila ho jistá žena a chtěla ho požádat o laskavost. Odpověděl, že nemá čas, a dotyčná se ostře ohradila: „Tak přestaň být císařem!“ – a on ji nechal mluvit.

K těmto příběhům musíme přistupovat opatrně. Někteří císaři samozřejmě pracovali usilovněji než jiní. Ve všech systémech vlády jednoho muže najdeme vládce, kteří jsou pilní jako anglický král Jiří VI. (otec Alžběty II., muž povinností a skromný rodinný typ) i extravagantní jako Eduard VII. (se svou řadou milenek a zanedbaných závazků). Nikdy bychom však neměli dopředu pokládat příběhy o nudné administrativní práci za důvěryhodnější než ty o okázalých excesech. I ony mají výraznou ideologickou stránku, protože vytvářejí obraz dokonalého císaře. Příběh o Hadriánovi a oné ženě, která ho zastavila, se ve skutečnosti v téměř stejné podobě vypráví i o některých dřívějších vládci z řeckého světa, což naznačuje, že se v něm odráželo starodávné klišé o „dobrém panovníkovi“. Některé z nejpozoruhodnějších dokumentů, jež se ze starověkého Říma dochovaly, ovšem tento mlhavý obraz potvrzují. Jedná se o záznamy rozhodnutí císařů v reakci na žádosti, petice a volání o pomoc ze strany jejich prostých poddaných nebo obyčejných městských rad po celém impériu – někdy jsou vytesané do kamene (pravděpodobně úspěšným žadatelem na oslavu dobrého konce), jindy zapsané na papýru nebo shromážděné ve strohých starověkých souborech právních rozhodnutí. Zarážející je, nakolik lokální či triviální (byť jistě ne pro dotčené strany) byly mnohé problémy, které měl císař vyřešit.

Jedním z nich je „případ padajícího nočníku“. V roce 6 př. n. l. dostal císař Augustus žádost, aby rozhodl nepřehledný konflikt ve městě Knidos na pobřeží dnešního Turecka. V průběhu sporu dvou tamních rodin došlo k úmrtí jednoho z účastníků. Zapletl se do ošklivé rvačky před domem svých soupeřů a do hlavy ho zasáhl nočník, který na něj shodil otrok z horního patra (jehož jediným úmyslem možná bylo pouze vylít obsah nádoby). Místní úřady zamýšlely stíhat majitele otroka za nezákonné zabití, Augustus byl ale podle dochovaného textu rozsudku opačného názoru: ať už šlo o nehodu, nebo ne, zabití bylo legitimní sebeobranou. Téměř přesně o tři sta let později čelil tehdejší císař při své cestě po Dunaji stovkám osobních dilemat a sporů, které bylo třeba vyřešit: od případu ženy požadující odškodnění za krávu, kterou někomu pronajala, ale která byla zabita při „nepřátelském vpádu“, až po složitý spor týkající se finanční odpovědnosti po srážce dvou říčních lodí a stížnost muže, jenž vznesl žalobu za neuhrazení poplatku, který účtoval za to, že jako kuplíř prodával svou ženu (naštěstí ho rychle odbyli). Zda se s těmito právními jemnostkami potýkal císař sám, nevíme. Někdy snad ano, jindy pouze podepsal rozsudky vypracované jeho zaměstnanci (nedokážu si představit, že by mladý Heliogabalus dělal něco víc). Důležité však je, že ať už práci vykonával kdokoli, za arbitra byl *považován* císař.

Tyto případy jsou užitečnou protilátkou na noční můry o císařské moci. Připomínají nám, že i když někteří možná v císařích viděli strůjce dystopického a děsivého světa, jiní u nich hledali řešení svých problémů – až po ztracenou krávu. Kromě toho zajišťují, že kniha zaměřená na postavu císaře nebude pojednávat jen o mužích z nejvyšších pater společnosti. Ani zdaleka. Paradoxně možná právě skrze oči císaře a jeho jednání s poddanými můžeme nejjasněji a nejdetailněji spatřit obyčejné lidi Říma a jeho říše, kteří tak často zůstávají neviditelní. *Císař římský* pojednává o vládci *a také* ovládaných.

Císařské texty a stopy

Záznamy o rozhodnutích císařů, které nám poskytují pozoruhodný vhled do všedního života v římské říši (a jeho obtížích), tvoří jen část starověkých textů a dokumentů, jež hodlám vyvést ven z přednáškových sálů a výzkumných seminářů. V našem zkoumání nás samozřejmě povedou i některé z nejznámějších klasických textů starověké literatury: především ty Tacitovy, jehož líčení vládců z 1. století n. l. v jeho dílech *Letopisy* a *Z dějin císařského Říma*, která vznikla v 2. století, tedy záhy po líčeném období, nebylo coby cynický rozbor zkorumpovanosti autokracie nikdy překonáno. Přibližně ve stejné době pak psal také Suetonius, obeznámený s císařským palácem zevnitř (byl zaměstnán v císařských archivech a sekretariátu za císařů Trajána a Hadriána), jehož barvitě biografie prvních „dvanácti císařů“, od Julia Caesara po hubitele much Domiciána, byly pro historiky posledních pěti set let základní příručkou pro toto období. Do popředí pozornosti ale vynesu i méně obvyklá a překvapivější díla, která jsou mnohem méně známá a jsou oslavou bohatství literárního materiálu, který se nám dochoval. Proces plný nástrah – kopírování, opakované přepisování, pečlivé uspořádávání a konečně i tisk –, který přenesl slova starověkých římských autorů od pera a svitku na moderní stránky nebo obrazovky, pro nás uchoval daleko širší škálu materiálů, než si často představujeme.

Některé z nich měly za cíl vyvolávat smích. Máme k dispozici nevelkou sbírku císařských vtipů – Augustus například škádlil svou dceru Julii za to, že si vytrhávala šedivé vlasy – a satiry různého typu. Sem patří parodický text o jeho předchůdcích z pera císaře Juliána ze 4. století (v níž Heliogabalovi připadá úloha tzv. křoví – „malého chlapce z Emesy“) a velmi povedený směšný pamflet napsaný Neronovým učitelem Senecou, který si utahuje z celé té představy, že by se císař Claudius měl stát po své smrti v roce 54 n. l. bohem (v textu sledujeme mírně popleteného starého císaře, který s obtížemi vystoupá na horu

Olymp k domovu „skutečných“ bohů, jen aby byl bez servítků vyhozen, když tam dojde).

V některých můžeme nečekanými způsoby nahlédnout do zákulisí. Příručka napsaná řeckým učitelem rétoriky poskytuje rady, jak v případě potřeby císaře nejlépe oslovit. Filozof Epiktétos, který byl kdysi otrokem Neronova tajemníka, zaznamenal postřehy o životě u dvora (včetně mrazivé zmínky o vojácích, kteří tam působili jako tajní agenti), zatímco císařští palácoví lékaři nám zanechali popisy nejen bolavých krků svých proslulých pacientů, ale také jejich žaludečních potíží a léčebného režimu – o dva tisíce let později můžeme stále studovat jejich poznámky k případům. A pořád můžeme číst také upravený soubor zpráv z 2. století n. l., které císaři do Říma posílal úředník jménem Plinius, působící stovky kilometrů daleko na pobřeží Černého moře. Popisoval mu v nich své problémy se vším možným, od jakýchsi otravných křesťanů přes zchátralé lázeňské budovy až po znepokojivé překročení rozpočtu na nekvalitně postavené divadlo.

Další dochované texty jsou snad ještě podivnější, než by se vůbec dalo předvídat. Například ten o životě Heliogabalově, s jeho úžasné výmluvnými představami a báčorkami o životním stylu toho „malého chlapce“, patří do souboru více než padesáti životopisů císařů, včetně uchvatitelů, nástupníků i dalších uchazečů o trůn, a to od časů Hadriána v roce 117 n. l. až po jakéhosi krvežíznivého nýmanda, který zemřel v roce 285. Ačkoli řada z těchto jednotlivých „životů“ je velice krátká (z našeho pohledu jde spíš o „profily“ než o „biografie“), dohromady dávají několik stovek stran moderního textu a nesou název *Historia augusta* (Císařská historie). Celý soubor je prezentován jako společné dílo sepsané na samém konci 3. století šesticí autorů docela honosných jmen: Trebellius Pollio, Flavius Vopiscus ze Syrakus a další. Pečlivá analýza jazyka a stylu ovšem odhalila, že pravda je jiná: dílo napsala jediná (neznámá) osoba, a to asi o sto let později, než se v něm prohlašuje. Jako takové patří k velkým tajemstvím starověké literatury. Proč by se

2. Část bronzového textu nalezeného v 16. století v Lyonu, na níž je zaznamenána Claudiova řeč k senátu, ve které naléhal na posílení politických práv Galů. Díky nezvykle zřetelnému písmu jsou jeho slova snadno čitelná. První řádek výňatku začíná slovy „TEMPUS EST“, „je čas“. Viz str. 239–240.

někdo dopouštěl takového triku? Jednalo se o padělek? O sáhodlouhý vtip nebo satiru? Nebo o radikální experiment v pseudohistorickém vyprávění? Ať už to bylo jakkoli, jde o text sarkasticky rozkročený mezi historií a fikcí.

K pestrosti a bohatství příběhů římských císařů přispívají tisíce originálních dokumentů. Některé byly vytesány do kamene či odlity do bronzu, aby mohly být vystaveny na veřejnosti, jiné, načmárané na papýru, uchovaly egyptské písky a v minulém století je v obrovském množství (mnohé z nich dosud nikdo nečetl) vykopali moderní archeologové. K dispozici máme například v bronzu vyvedený text promluvy císaře Claudia z roku 48 n. l., ve kterém naléhá na přiznání větší politické role mužům z Galie a zároveň svému publiku předkládá k jeho potěše stručnou historii Říma. A na papýru si dodnes můžeme přečíst

přepis slov Germanika, říšského prince a otce císaře Caliguly, k davům v Alexandrii, jimž mimo jiné sdělil, že mu chybí jeho „babička“ (známá spíše jako Livie, Augustova manželka, jejíž pověst byla mnohem děsivější, než jak by se ze slova „babička“ mohlo zdát). Nabízí se nám také možnost zahlédnout, co se dělo v zákulisí: od dochovaných epitafů zhruba stovky lidí z Liviina personálu (zahrnujícího masérku, několik lidí, kteří se starali o její oděvy, malíře, a dokonce i myče oken) až po rozladěnou korespondenci jistého egyptského úředníka, který měl ohromné obtíže se zajištěním všeho potřebného pro blížící se císařskou návštěvu.

Můžeme vstoupit i do hmotného světa císařů. I dnes si můžeme projít jejich paláce, a to nejen na pahorku Palatinu v centru Říma (od nějž se odvozuje slovo „palác“), ale také v zahradách na kraji města a venkovských sídlech. Jedno z nich, vila císaře Hadriána v Tivoli (asi 30 kilometrů od Říma), zahrnovalo park, ubytovací prostory a několik

3. a 4. Dvě překvapivá místa pro vyobrazení císaře. Vlevo moderní replika antické formy na pečivo (pravděpodobně sloužila na výrobu sušenek rozdáváných při náboženských slavnostech), na ní je zachycen císař stojící na voze při triumfálním průvodu (str. 46–47) a korunovaný bohyní vítězství Victorií. Viz také obr. 12. Vpravo je císař na náušnici (háček byl nepochybně původně zahnutý tak, aby podobizna nevisela hlavou dolů).

jídelen a knihoven a zabíralo téměř dvojnásobnou plochu než starověké Pompeje. „Vila“ je mimořádně slabé slovo. Daleko spíš šlo o císařovo soukromé městečko. A můžeme se také podívat do očí portrétům vládců. Z původního množství se jich zachoval jen zlomek (podle jednoho střízlivého odhadu se v římském světě původně nacházelo mezi 25 000 a 50 000 sochami jen samotného císaře Augusta). Přesto tisícovky z nich stále zdobí police v našich muzeích. Vyskytují se v nejruznějších podobách, tvarech i velikostech. Někteří obyvatelé římské říše dokonce pojídali sušenky zdobené postavami svých imperátorů (přínejmenším to naznačuje několik dochovaných forem na pečivo). A kolem roku 200 n. l. zašla jedna římská dáma ještě dál: nechala si hlavu císaře Septimia Severa, jednoho z Heliogabalových bezprostředních předchůdců, odlít na zlaté náušnice.

Okolo císařského světa samozřejmě existuje i řada otázek, které nedokážeme zodpovědět kvůli nedostatku pramenů (například jak tento svět vypadal z pohledu ženy nebo jak přesně se to mělo s jejich financemi). Doufám ale, že čtenáři nakonec po přečtení této knihy nepropadnou frustraci nad tím, *jak málo* toho o těchto vládcích z doby před dvěma tisíci lety víme, ale že je ohromí, *jak mnoho* víme.

Kterí císaři?

Po Heliogabalovi následovalo mnoho dalších císařů. Pokud se podíváme na východní část říše, jejímž hlavním městem se ve 4. století n. l. nakonec stala Konstantinopol (dnešní Istanbul), nepřetržitý sled po sobě jdoucích římských vládců tu ve skutečnosti trval až do roku 1453, kdy město padlo do rukou Osmanů. My tyto pozdější vládce považujeme za Byzantince. *Oni sami* se však měli za Římany. V této knize se ovšem nebudu zabývat obdobími, která by výrazněji přesáhla éru Heliogabalova bratrance, adoptivního syna a nástupce Alexandra Severa, právě toho,

který údajně po večerech pracoval na vojenských záznamech a rozmís-
tění armády. Šlo o dalšího císaře v chlapeckém věku, který na trůn
dosedl, když mu bylo třináct nebo čtrnáct, a vládl v letech 222 až 235.
Své líčení začnu u původců vlády jednoho muže v Římě (Julia Caesara,
zavražděného v roce 44 př. n. l., a jeho prasynovce Augusta, který se
stal prvním císařem) a budu se soustředit na období necelých tří set
let, od poloviny 1. století př. n. l. do poloviny 3. století n. l., a na skoro
třicítku císařů.

Všechny tyto chronologické hranice jsou do jisté míry svévolné a já
ty, které jsem si stanovila, také občas překročím (vlastně už jsem to
udělala: případy ztracené krávy a manželské prostituce se datují ke kon-
ci 3. století n. l.). Existují však pádné argumenty pro to, abych skončila
právě tam, kde to činím. Po Alexandru Severovi se situace dramaticky
změnila. Po zbytek století docházelo k rychlému střídání císařů v dlou-
hém sledu vojenských převratů a občanských válek. Mnozí zdaleka
nepocházeli z prostředí nejvyšších vrstev římské aristokracie a geo-
politická situace se změnila natolik, že značná část z nich během své
krátké vlády Řím ani nestihla nenavštívit. A krátká jejich vláda skuteč-
ně *byla*. Plus minus pár neúspěšných uchvatitelů se v padesáti letech po
smrti Alexandra Severa vystříдалo na trůně stejné množství císařů jako
během téměř tří století předtím. Tuto proměnu stylu i povahy zachycuje
příběh, který se vyprávěl o Alexandrovu nástupci jménem Maximinus
Thrax („Thrák“). Říkalo se, že šlo o prvního císaře, který neuměl číst
ani psát. To může klidně být zaujatá urážka, a nikoli postřeh odpovída-
jící realitě. Ale ať už je to pravda, nebo ne, poukazuje to na nový svět.

Stabilita římské politiky a geopolitiky mezi dobou vlády Augusta
a Alexandra Severa znamenala, že jste mohli usnout například v roce 1
př. n. l. a probudit se o dvě stě let později a pořád byste poznali svět ko-
lem sebe. Po Augustovi se i nadále konaly extravagantní oslavy územ-
ních zisků a o žádném to neplatí víc než o tom, na jehož připomínku
byl na počátku 2. století na počest vítězství v Dácii (v oblasti dnešního

Rumunská) a také jako místo posledního odpočinku císařových ostatků postaven Trajánův sloup. Většina těchto vítězství však Římu nepřinesla výraznější rozšíření jeho teritoria a i k tomu se často pojilo více problémů než užitku (Británii bychom mohli přiléhavě označit za „římský Afghánistán“), případně byla získaná území rychle znovu ztracena. Jak to nedávno nazval jistý historik, jednalo se o vojenské „projekty ješitnosti“, i když cena této ješitnosti v lidských životech byla strašlivá.

Došlo samozřejmě i k některým zásadním dlouhodobým změnám. Jak uvidíme, nejdůležitější z nich byla rostoucí rozmanitost císařů co do jejich geografického – a někdy i etnického – původu. Traján a Hadrián v první polovině 2. století n. l. pocházeli ze Španělska. O několik desetiletí později se v oblasti dnešní Libye narodil Septimius Severus, „první africký císař“ (obr. 3). Heliogabalus byl prasynovcem Septimiovy manželky, Syřanky Julie Domny, a na trůn se dostal díky vlivu její rodiny prostřednictvím převratu, který nepochybně zorganizovali jiní. Ale navzdory všem těmto postupným změnám vykonávali Augustus i Alexander Severus v podstatě stejnou práci a byli posuzováni na základě stejných měřítek a stereotypů.

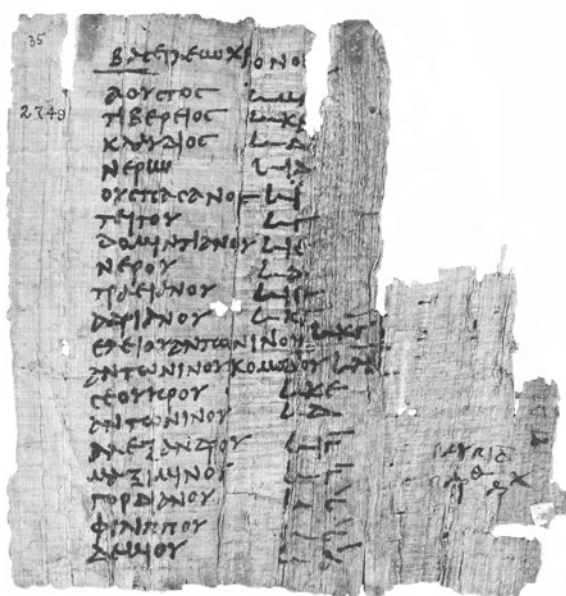
Starověcí i moderní historici často tato císařská století líčili velmi podrobně, rozebírali palácová soupeření, spory, střety mezi jednotlivými frakcemi, vojenská tažení i politické souboje. Snažili se zachytit povahy různých vládců, od mrzutého a pokryteckého Tiberia, nástupce Augustova, přes okázalého a nezodpovědného Nerona až po puntičkářského Antonina Pia nebo jeho nástupce, filozofujícího Marca Aurelia. Moderní historici se pokoušeli své čtenáře opatrně provést dynastiemi, jejichž komplikované rodinné vztahy, strategické adopce (jako například osvojení Alexandra Severa Heliogabalem) a početná manželství prakticky znemožňují jejich znázornění v konvenčním rodokmenu. A těšili se z barvitosti řady neobyčejných historek, které se o těchto vládci vyprávěly, ale zároveň pochybovali o jejich přesnosti, případně hledali prozaičtější pravdu skrytou pod povrchem (jak uvidíme v další

kapitole, Caligulova výhrůžka, že svého koně poctí vysokým úřadem, byla možná jen drsným vtipem, který se obrátil proti němu).

Také já si budu vychutnávat barvitě příběhy římských císařů se všemi jejich svérázy a výstřednostmi, díky nimž jsou dodnes nezapomenutelní – tyto historiky ovšem využiji k objasnění římského imperiálního systému jiným způsobem. Tato kniha, díky bohu, nepředstavuje historii téměř třiceti individuálních vládců tak, jak jdou za sebou, jeden po druhém. Život strávený výukou a výzkumem starověkého Říma mě přesvědčil, že podrobné líčení tohoto typu (ať už se týká jednoho panovníka, dvanácti, nebo i více) toho často právě tolik skryje, jako odhalí. Koneckonců jedno narychlo upletené palácové spiknutí vedené vlastními zájmy se zpravidla docela dost podobá všem ostatním – obsazení se mění, ale podobně pochybné (nebo ušlechtilé) motivy zůstávají. Jeden nezdárný princ či princezna se většinou až tak moc neliší od dalšího. A tytéž šokující historiky, které se mohou jevit jako tak osobité a nezaměnitelné, se pravidelně opakují, a to ve víceméně stejné podobě u několika císařů. Rozhodně mě zajímá, proč někteří císaři vešli do dějin jako sadistické zrůdy a jiní jako slušní lidé, kteří dělali, co mohli, jedni jako velkorysí dobrodinci a druzí jako hanební skrblicí. Ale ještě zajímavější je pro mě pohled ještě dál, na ucelený obraz toho, co autokracie a autokraté v Římě představovali, a také to, čím si tito vládci byli podobní, nejen co je odlišovalo. V tomto ohledu to vidím stejně jako Marcus Aurelius, který ve svých *Hovorech k sobě* pronesl úvahu, že se vláda jednoho muže během staletí ve skutečnosti nezměnila: „Stejná hra, jiné obsazení.“

Kniha *Císař římský* se tedy zabývá spíše „císaři“ jako kategorií, „císařem“ jako institucí, protože v ní jde souborně o všechny jednotlivé vládce z masa a kostí. V tomto ohledu téměř jistě odráží pohled drtivé většiny obyvatel římské říše. Povaha muže na trůně, jeho osobní slabosti a to, čemu dával přednost, mohly mít velký význam pro ty, kdo byli na jeho seznamu hostů, případně pro příslušníky elit, kteří pečlivě

studovali nebo psali císařské biografie. Císaři nebyli všichni stejní. Ale pro většinu z asi 50 milionů obyvatel žijících mimo Itálii i pro spoustu lidí přímo v ní byl císař důležitý jako „císař“, bez ohledu na to, kdo a pod jakým jménem jím právě byl. Právě na „císaře“ se obraceli se svými problémy. O „císaři“ snili. Když konkrétní císař zemřel nebo byl svržen, jednou z běžných praktik, jak se přizpůsobit novým podmínkám, bylo předělat nebo „upravit“ mramorové portréty předchozího muže na trůně tak, aby odpovídaly rysům jeho nástupce. Příčiny mohly být různé – od úspory peněz, které by stála zcela nová socha, po touhu doslova vymazat rysy dřívějšího vládce. Základní myšlenkou ale bylo, že postačí pár úderů dlátem a jeden císař se promění v jiného (obr. 91).

5. Seznam římských císařů na egyptském papyru, vyhotovený v řečtině a nadepsaný „Vláda basileis“, tedy „císařů“ nebo „králů“ (viz str. 38). Pod nadpisem měl být v seznamu jako třetí Caligula, ten byl ale zcela vynechán (takže Claudius následuje ihned po Tiberiovi).

Je celkem sázka na jistotu, že někteří obyvatelé říše by nedokázali soudobého císaře jmenovat. To naznačuje jistý filozof a křesťanský biskup ze severní Afriky, který o něco později, na samém počátku 5. století n. l., napsal, že někteří lidé v jeho části světa vědí, že na trůně sedí nějaký císař, protože mu odevzdávají daně, „ale kdo to je, není zcela jasné“ (a pokračoval pak vtipem, že „jsou mezi námi lidé, kteří se domnívají, že Agamemnon je stále ještě králem“, což byla narážka na řeckého velitele z mytické trojské války). Je také jisté, že jen nemnozí by dali dohromady přesný seznam císařů z doby minulé i současné. I onen zjevně svědomitý člověk z poloviny 3. století, jehož pokus o sestavení takového soupisu se dochoval na kousku papyru, se dopustil několika velkých chyb, když několik jmen, včetně Caliguly, úplně vynechal a u dalších uvedl špatně délku vlády. Já každého z císařů, o nichž budu hovořit (nebudou to všichni z oněch téměř třiceti) představím do nezbytných podrobností. Ale tím, zda se nám vždy daří rozlišovat Marca Aurelia od Antonina Pia, se nemusíme trápit. Nedokázala to totiž zřejmě ani většina obyčejných Římanů.

Svět císařů

V římských císařích se před nás staví některé z nejextrémnějších obrazů starověké moci i něco z nejobyčejnějších skutečností každodenního života v římské říši. Kromě toho jejich postavy slouží dodnes jako prázor pro autokraty a varování pro politiky: od králů a dynastií zachycených na obrazech a sochách v římském císařském oděvu po premiéry a prezidenty zesměšňované na karikaturách, kde představují Nerona, kterak „hraje na lyru, zatímco Řím hoří“. Stojí za to brát římské císaře vážně a hlouběji se zabývat tím, jak sami Římané chápali onu představu moci, která nad námi stále visí, jak o ní mluvili a jak proti ní protestovali.

Tyto těžko postižitelné, vzdálené, ale zvláště povědomé vládce se snažím přesně postihnout po celý svůj profesní život. V knize *Císař římský* bych se ráda podělila o výsledky svého zkoumání světa těchto panovníků, skutečného i smyšleného, od vznešenosti království bohů (o něž usilovali mnozí z nich, nejen Claudius) až po špinavé vody řeky Tibery, ve kterých zcela neobřadně skončili jiní. Přestože pochybuji, že se mezi nimi našlo tolik krvežíznivých či vyšinutých psychopatů, jak bývají často zobrazováni, nepovažuji ani za vhodné snažit se některé z nejhorších „zrůd“ jednoduše rehabilitovat. Snahy udělat z Caliguly, Nerona či Commoda nepochopené reformátory, o kterých se prostě

6. Někdejší prezident Brazílie Jair Bolsonaro je na obálce časopisu *Istoé* zobrazen jako okamžitě rozpoznatelný „Nero hrající na lyru, zatímco Řím hoří“. Stěží by se našel významnější světový politik – od Baracka Obamy přes Borise Johnsona po Naréndru Módího –, který tomuto konkrétnímu satirickému zobrazení unikl.

jen psalo ve zlém, mi nikdy nepřipadaly zcela přesvědčivé. Balancovat na tenké hraně mezi znechucením a soucitem je těžké.

Dlouholetá práce na tématu římské říše ve mně vzbudila silný odpor k autokracii jako politickému systému, ale zároveň jsem také začala pocítovat větší soucit nejen k jejím obětem, ale ke všem, kdo v ní byli lapeni, ať už nahoře či dole: od obyčejných mužů a žen žijících v císařově stínu, kteří se zamýšleli nad mocí a autokracií a ze všech sil se snažili protloukat, jak jen to šlo, až po (patrně stejně tak obyčejného) muže na trůně. Snadno se zapomíná, že i on se nepochybně musel zabývat úvahami nad tím, jak být autokratem a co to vlastně znamená být císařem římským.

V následujících kapitolách se vydám po stopách tohoto císaře napříč fascinujícím světem fikce i faktů – od císařské jídelny po vojenské pohraničí, od zpráv jeho lékařů po to, jak se vyskytoval ve vtipech, satíře a snech, od jeho pracovního stolu po jeho poslední slova. Nejprve si však, daleko od Heliogabala a jeho prdících polštářků, připravím scénu, a to tak, že sáhnu po politice a definici vlády jednoho muže v římské říši. Autokracie mají různé podoby. V následujících dvou kapitolách se zaměřím na základní prvky autokracie v *římském* stylu – na to, co obnášela práce římského císaře, jak celý tento systém vznikl, kdo byli lidé, které dnes nazýváme „císaři Říma“, a jak se vůbec dostali na trůn.

VLÁDA JEDNOHO MUŽE: ZÁKLADY

Popis císařovy práce

1. září roku 100 n. l., tedy asi sto let před vládou Heliogabala, povstal Gaius Plinius Secundus a pronesl před senátem extravagantní děkovnou řeč k císaři Trajánovi. Senát patřil k nejstarším a nejprestižnějším politickým institucím Říma a postupem času se vyvinul v poradní sbor, soudní dvůr a diskusní fórum pro zhruba šest stovek senátorů, k nimž patřil i císař a další významné osobnosti veřejného života. Byla to směska bohatých římských elit, nohsledů i nespokojenců, starých aristokratů i nových zbohatlíků.

Plinius Starší, jak se mu dnes obvykle zkráceně říká, byl puntičkářský správce, jehož depeše z jeho působiště u Černého moře si můžeme přečíst dodnes (str. 216–219). Zároveň šlo o bohatého a úspěšného právníka a také autora jediného dochovaného líčení očitého svědka o erupci Vesuvu v roce 79 n. l., kterou ve svých sedmnácti letech sledoval z bezpečné vzdálenosti. Při této příležitosti byl v roce 100 vybrán, aby v září a říjnu sloužil jako jeden ze dvou konzulů. Kdysi se jednalo o nejvyšší volené úřady římského státu a stále se s nimi pojila ohromná prestiž, již o nich ale nerozhodovali voliči, nýbrž v praxi sám císař. Právě proto se zrodil zvyk, že mu noví konzulové děkovali v projevu před senátním shromážděním. Plinius vystoupil na pódium a stanul vedle svého kolegy konzula a samotného Trajána ve velkolepé senátní budově, kterou nechal v samém srdci Říma zbudovat Julius Caesar. Pro císaře to

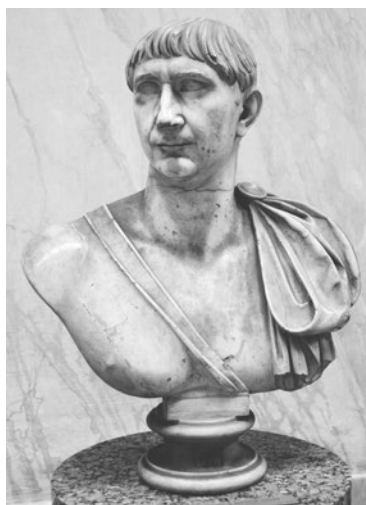
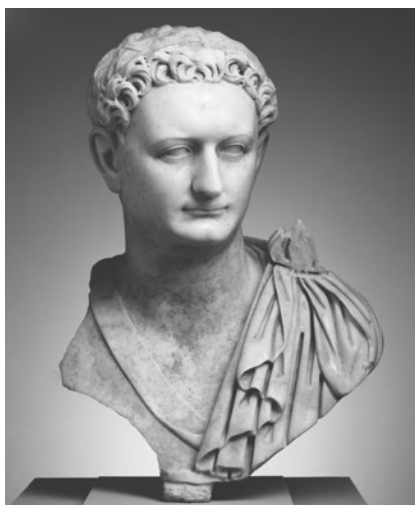
znamenal jen pohodlnou desetiminutovou cestu v nosítkách od hlavního císařského paláce.

Tyto děkovné projevy jen zřídka přesahovaly rámec povinnosti, nudy a rutiny. I sám Plinius připustil, že v nich nebývalo nic moc zajímavého, co by člověka udrželo vzhůru, a císař jich musel vyslechnout mnoho. Pár let předtím, v roce 97 n. l., si jedna z těchto řečí získala neblahou proslulost, když konzul, jemuž bylo přes osmdesát let, zemřel na následky zranění, která utrpěl při její přípravě. Upustil totiž těžkou knihu, v níž cosi vyhledával, a když se pro ni sehnul, postihla ho nehoda, jaké dobře známe i dnes – uklouzl na leštěné podlaze, zlomil si kyčel a už se z toho nevzpamatoval. Pliniova řeč se proslavila jinak. Poté, co ji přednesl v senátu (účast byla možná trochu nižší, protože září byl prázdninový měsíc), zopakoval ji ještě třikrát před svými přáteli, a to během tří soukromých čtení ve třech po sobě jdoucích dnech. Tato forma zábavy byla mezi římskou aristokracií běžná a nejednalo se o takový projev marnivosti, jak by se mohlo zdát dnes. Plinius ji vypustil do oběhu i v písemné podobě jako příkladnou ukázkou veřejného projevu a k nám se tak tato chvalořeč dostala pod latinským názvem *Panegyricus*. Můžeme jen doufat, že šlo oproti tomu, co pronášel k císaři a senátu, o rozšířenou verzi. Podle mého propočtu by přednes toho, co dnes čteme, trval i při svižném tempu přes tři hodiny. I přesto jde o cenný záznam jednoho konkrétního osobního setkání poddaného s jeho císařem a slov, která při této příležitosti zazněla. A navíc, jde prakticky o popis práce římského císaře.

Moderním čtenářům se ta podlézává, líně plynoucí a mnohomluvná chvála na Trajánovu adresu zdává být téměř stejně ohavným aspektem římské autokracie jako všechny ty příběhy o vrtošivé krutosti nebo zvráceném luxusu. Každíčká stránka chvalo zpěvu přináší nové velikášské řeči: podle Plinia je císař vzorem dokonalosti, úctyhodným spojením „vážnosti a veselí, autority a mírnosti, moci a laskavosti“. Jeho milující poddaní v něm vidí svou modlu a se svými dětmi

na ramenou spěchají, aby ho mohli na chvíli zahlédnout. On samojediný podněcuje porodnost v Římě, z toho prostého důvodu, že nikdo neváhá přivést děti na svět požehnaný tak laskavým vládcem. Jak moc se tento panovník liší, zdůrazňuje Plinius, od zřudného císaře Domiciána, který byl zavražděn jen pár let předtím v roce 96 n. l. a který se skrýval ve svém krvavém doupěti, hodoval na vyumělkovaných hostinách s přehnaně rafinovanými pokrmy a slavil „falešná“ vojenská vítězství, kterých ve skutečnosti nedosáhl, „v tváři příšernou nadutost, v očích zuřivost a po těle ženskou bledost“. (Paralely – v podobě fašle, zženštilosti a gurmánské kuchyně – s Heliogabalovým příběhem jsou zřejmé.) Proti němu postavte Trajána, vyzývá Plinius, císaře, jehož palác je typicky útulný a prostý zločinu, jeho pokrmy skromné, válečné záznamy pravdivé a tělo silné (s pár šedivějícími vlasy, které mu jen dodávají na autoritě). „Zatímco vládci minulosti,“ lichotí panovníkovi, „ztratili schopnost používat vlastní nohy a nechali se nosit nad našimi hlavami na zádech a ramenou otroků, tebe pozvedávala tvá vlastní sláva, oddanost tvých občanů a svoboda vysoko nad ně.“ Není překvapením, že jeden moderní kritik celou řeč bez obalu odepsal slovy: „Zaslouženě se stala předmětem téměř všeobecného opovržení.“

Dnes jsme všeobecně méně citliví k jemným odstínům chvály, než bývali mnozí v dřívějších generacích. V případě Pliniova děkovného projevu bychom ovšem měli své „opovržení“ trochu krotit. Jeho řeč je komplikovanější, než se může na první pohled zdát. Za prvé (i když kvůli tomu k ní nejspíš nepřilnete o nic víc) je toto velebení císaře zároveň chválou samotného Plinia. Dozvídáme se například, jak blízký vztah se svým drahým přítelem Trajánem má (dostatečně na polibek), a můžeme spolu s nimi sdílet důvěrnost jejich dlouhých společných večerů v paláci, při kterých požívají skromné pokrmy a těší se z přátelského hovoru. Stejně tak se nám dostává virtuózních ukázek Pliniovy vlastní odborné zdatnosti (pro moderního čtenáře je obzvláště

7. a 8. Hrdinové Pliniova chvalo zpěvu – Domicián vlevo a Traján vpravo – jsou si na svých portrétních sochách velice podobní. Domicián je navzdory své pověstné holé hlavě ztvárněn s bohatou kšticí (pokud tedy nepředpokládáme, že má na sobě paruku).

obtížných několik stránek o záludnostech římské dědické daně, kterou autor dopodrobna znal z vlastní praxe). *Panegyricus* je proklamace vlastního společenského postavení, kterou Plinius osobně činí před císařem a svými senátními kolegy.

Ještě podstatnější ale je, že jeho lichocením obsahuje několik zřetelných ponaučení pro císaře. Plinius téměř otevřeně přiznává, že neexistuje lepší způsob, jak ovlivnit něčí chování, než dotyčného chválit za vlastností, které byste u něj rádi viděli, ať už je má, nebo ne. Právě v tomto smyslu představuje chlozpěv dlouhý popis pracovních povinností císaře, jak je sepsal přední člen nejvyšší římské společnosti. Ukryt pod povrchními lichotkami se nachází návod na dobrou vládu. Císařské ctnosti se nevyznačují takovou pikantností jako císařské neřesti a oslava kvalit laskavého autokrata vyznívá před většinou moderního publika prázdňe. Pliniovu popisu panovníkovy práce však stojí za to věnovat

pozornost jako protiváze k blouznivě hororovým příběhům o císařské moci.

Plinius uvádí celou řadu konkrétních požadavků. Jeho císař musí být velkorysý: svému lidu by měl poskytovat zábavu v podobě různých představení a praktickou podporu ve formě jídla a peněz. Musí budovat, ne však pro vlastní pohodlí či požitkářství, ale stavět veřejné budovy pro obecné blaho. Musí vítězit ve válkách. V jedné mrazivé pasáži velebí Plinius – správce, který se snadno nechá unést detaily daní a jehož krátká vojenská služba se odehrála daleko od nepřátelských aktivit – císaře, jejichž úspěchy stojí „na bojištích posetých mrtvolami a mořích zbarvených krví“. Stanovuje ale také obecnější zásady, kterými by se císař měl řídit. Musí být upřímný a neposilovat svou pozici lživými tvrzeními a falešnými úspěchy. Pliniovi „špatní“ císaři podváděli dokonce i při lovu pro zábavu – lovili zvěř, kterou jim předem speciálně pro ně nadehnali, aby ji mohli zastřelit. A (v obraťtu, který odhaluje, jak hluboce bylo v jazyce římské moci zakořeněno otroctví) musí se ke svému lidu chovat jako otec, nikoli jako pán otroků (*dominus*), zaručovat jim svobodu, nikoli je nutit k nesvobodné službě. K senátorům pak má přistupovat jako „jeden z nás“ (doslova v latině *unus ex nobis*).

Pliniový vztahy s Trajánem se budou i ve zbytku této kapitoly, věnované kořenům a „základním prvkům“ vlády jednoho muže v Římě, nadále objevovat jako referenční bod. Totéž platí i o jeho představě o ideálním vládci – s veškerou její ušlechtilou morální vážností, omezeným elitářstvím (žádný obyčejný Říman neměl šanci být pozván na přátelskou večeři do paláce) a občas zjevnými vnitřními protimluvy. Když Plinius na konci své chvalořeči děkoval císaři za to, že „nám přikázal, abychom byli svobodní“, jistě si uvědomoval, že podle římské logiky šlo svobodu *přikázat* jedině otrokům. Nepochybně neúmyslně tak odhalil podvojnost myšlení, která patřila k životům občanů pod vládou autokrata, ať už laskavého, či nikoli.

Republika se sdílenou mocí a počátky impéria

Když Plinius v září roku 100 n. l. jakožto nový konzul povstal, aby promluvil, vládli císaři Římu již více než sto let. Samotné město Řím však bylo staré přes osm set let a po většinu této doby (po sérii sedmi převážně mytických raných králů, počínaje zakladatelem města Romulem a konče Tarquiniem „Pyšným“, který byl z města vypovězen kolem roku 500 př. n. l.) v něm panovala jakási demokracie. Dnes se tomu obvykle říká římská republika.

Slovo „jakási“ je tu podstatné. Jistě, hlavní političtí představitelé státu, včetně konzulů stojících na vrcholku celé hierarchie, byli demokraticky voleni všemi mužskými občany a ti také měli na starosti tvorbu zákonů a rozhodování o válce a míru. Byl to ovšem systém ovládaný bohatými. Jejich hlasy měly ve volbách výslovně větší váhu než hlasy chudých a pouze oni směli kandidovat do úřadů a velet římským vojskům. Senát, složený z několika stovek bývalých držitelů úředních funkcí, byl nejvlivnější politickou institucí státu. I když jeho formální pravomoci je a bylo obtížné přesně definovat, jeho rozhodnutí se obvykle dodržovala. Možná by bylo přesnější označit tento systém za *vládu se sdílenou mocí* než přímo za *demokracii*. Kromě senátu, v němž bylo členství doživotní, byly totiž všechny politické funkce dočasné – zastávat je šlo pouze jeden rok, a to vždy spolu s někým dalším. V každém okamžiku tu pořád byli dva konzulové zároveň. Na dalším stupni žebříčku hned pod nimi byli v hierarchii „prétoři“, mezi jejichž pravomoci patřil mimo jiné dohled nad dodržováním zákonů a jejichž počet se postupně zvyšoval, takže jich nakonec každý rok drželo tuto funkci šestnáct. Nešlo jen o to, že úředníků přibývalo, aby zvládli větší objem práce, i když i to sehrálo svou roli. Základní princip republiky totiž zněl: člověk nikdy nedržel moc dlouho a nikdy sám.

Právě s tímto systémem vlády – mnoho let předtím, než mu začali vládnout císaři – Řím získal své impérium a ovládl velkou část dnešní

Evropy i další oblasti čili, jak to vyjádřil Plinius, „zbarvil moře krví“. Co k tomu Římany vedlo a proč byli ve svých výbojích tak znepokojivě úspěšní, a to zejména v hlavním období své expanze mezi 3. a 1. stoletím př. n. l., bylo odjakživa předmětem debat. Již řecký historik Polybios se ve 2. století př. n. l. podívoval, jak se Římu, který byl ještě v 5. století př. n. l. velmi obyčejným městem ve střední Itálii, podařilo zmocnit se během pár stovek let většiny Středomoří.

Je až příliš snadné přičítat to všechno agresivitě a militarismu Římanů, případně jejich vynikající disciplíně a bojovému umu. Římané *byli* militarističtí, ale totéž platilo o většině těch, které si podmanili. A i římská bojová zdatnost měla svá slabá místa – jejich počáteční neschopnost v námořním boji například působila téměř jako vtip. Nejlepším vysvětlením (či domněnkou) je, že se tu agresivita a militarismus spojily s mimořádně soutěživým duchem nejvyšší římské společnosti ženoucí se za vojenskou slávou, s téměř neomezenými lidskými zdroji, které byly Římanům k dispozici od okamžiku, kdy ovládli většinu Itálie, a s největší pravděpodobností také s obyčejným štěstím. To vše vyústilo v rychlou a prudkou expanzi říše. V čem přesně tato kombinace spočívala a které faktory rozhodly, však zůstává nejasné.

Jasně naopak *je*, že tato série vítězství (vedle lépe patrných důsledků pro oběti) téměř revolučně ovlivnila i politiku samotného Říma. K jejímu narušení částečně přispěly ohromující zisky této říše, které zničily nominální rovnost, jež dříve existovala v nejvyšších vrstvách, které sdílely moc, a zmírňovala jejich ctižádostivé soupeření. Velitelé mohli ve válkách, zejména proti bohatým královstvím ve východním Středomoří, přijít k velkému osobnímu bohatství a v nejvyšších kruzích římské společnosti se stále nápadněji rozevírala propast mezi několika málo superúspěšnými „velkými muži“ a všemi ostatními. Když jeden z těchto „velkých mužů“, velkopodnikatel Marcus Licinius Crassus, poznamenal, že za bohatého nepovažuje nikoho, kdo nedokáže z vlastních peněz postavit armádu, zjevně tím odhalil, jakými prostředky tato

hrstka šťastlivců disponovala (on sám jedno jmění zdědil a další vydělal převážně spekulacemi s nemovitostmi). Naznačil ovšem i to, k čemu by se takové bohatství dalo využít. Jak se mělo ukázat, jemu samotnému to žádný zvláštní užitek nepřineslo. V roce 53 př. n. l. byl zabit během na první pohled slibné výpravy proti parthské říši (rozkládající se na východ od dnešního Turecka) a jeho uťatá hlava prý skončila jako hrůzostrašná rekvizita v představení řecké tragédie na parthské královské svatbě.

Stejně důležité byly tlaky, kterým struktury sdílené moci v římské republikánské vládě vystavovalo rostoucí území říše. Tradičně se titíž volení úředníci starali jak o vnitřní záležitosti města, tak o jeho styky navenek – ať už šlo o velení legiím v předních válečných liniích, „udržování míru“, nebo řešení nastalých problémů. Přinejmenším zpočátku Římané neusilovali o přímou a praktickou kontrolu dobytých území – s výjimkou výběru daní, využívání místních zdrojů (například španělských stříbrných dolů) a prosazování svých zájmů, když se jim to hodilo. I tak ale bylo stále obtížnější skloubit všechny tyto různé role v rámci sdílených funkcí zastávaných dočasně, po dobu jednoho roku. Koneckonců, jen cesta z Říma do problémové oblasti na okraji říše mohla z ročního funkčního období ukrojit několik měsíců.

Římané si to uvědomovali a prováděli v reakci na to různé úpravy. Držitelé úřadů například strávili rok v Římě a *poté* nově odcházeli sloužit na další dočasné období do zámoří. Krize, které v říši vznikaly, však někdy vyžadovaly radikálnější řešení. Pokud jste chtěli například vyčistit Středozevní moře od „pirátů“ (toto slovo znělo starověkým uším podobně jako těm dnešním výraz „teroristé“), museli jste svěřit moc a zdroje jedinému veliteli, a to potenciálně na dlouhodobé bázi. To bylo ovšem v zásadním rozporu s principem sdílení dočasné moci, který byl typický pro tradiční římské úřady. Impérium tedy postupně rozbíjelo typické struktury vládnutí, které stály za jeho vytvořením, a připravovalo tak půdu pro vládu jednoho muže. Říše stvořila císaře, ne naopak.

Předzvěsti autokracie

V první polovině 1. století před naším letopočtem mohl Řím sledovat řadu předzvěstí budoucí autokracie. Jeden z velkých mužů 80. let Lucius Cornelius Sulla vytáhl se svou armádou na Řím, prohlásil se „diktátorem“ a zavedl konzervativní politické reformy. O několik let později pak odstoupil a zemřel na vlastním loži. Podle veškerých zpráv byla jeho závěrečná nemoc velice ošklivá, vzhledem ke smrtícím bojůvkám, které do města vypustil, to ale možná byl pořád lepší konec, než jaký si zasloužil.

Trochu důmyslnější cestou se k téměř výlučné moci o pouhou dekádu později vydal Gnaeus Pompeius Magnus (Pompeius Veliký). Právě jemu byl na základě hlasování občanů svěřen úkol skoncovat s piráty a spolu s ním i obrovský rozpočet a velení nad všemi ostatními římskými představiteli ve východním Středomoří na období tří let. (Ve skutečnosti mu to trvalo jen tři měsíce a následně získal ještě dlouhodobější mandát, více financí a další moc navíc, aby čelil dalším nepřátelům Říma.) Později se stal konzulem – *sám*, bez kolegy, což (jakkoli nezajímavě to dnes může znít) znamenalo do nebe volající porušení republikánských principů. Podobně jako pozdější autokrati i on vkládal peníze do velkolepých veřejných budov v samotném Římě a občas mohl spatřit vlastní hlavu na mincích ražených městy mimo Itálii, což byl ve starověku (a zůstává jím dodnes) klíčový ukazatel monarchické moci.

V polovině 1. století př. n. l. nicméně přišel zlom s Juliem Caesarem, který stál na rozhraní mezi jakousi demokracií v Římě a vládou císařů. Caesarova životní dráha začala pro příslušníka římských elit způsobem poměrně standardním, a to navzdory představám pozdějších spisovatelů, že od raného věku tajně choval v srdci nepřiměřené ambice. Jeden apokryfní příběh ho líčí, jak ve svých třiceti letech melancholicky stojí před sochou Alexandra Velikého (od něhož Pompeius

převzal přídomek „Veliký“) a lká nad svými pomalými začátky ve srovnání s makedonským králem, který dosáhl úspěchu velmi mladý. Po zdařilém (a otřesně brutálním) vojenském velení v Galii, které se mu povedlo protáhnout až na osm let bez přestávky, se ovšem vydal stejnou cestou jako Sulla. V roce 49 př. n. l. vytáhl se svou armádou na Řím, po cestě „překročil Rubikon“ oddělující Galii od Itálie a dal tak vzniknout rčení známému dodnes ve smyslu „překročení bodu, odkud není návratu“. V občanské válce, která následovala, se do čela jeho nepřátel postavil Pompeius, který hrál nyní pro změnu roli konzervativního tradicionalisty, ale nakonec skončil s uťatou hlavou na pobřeží Egypta, kde hledal útočiště. Caesar svého vítězství využil k tomu, aby převzal fakticky výlučnou kontrolu nad římskou správou. Senát jej jmenoval „diktátorem“ a v roce 44 mu tento titul připadl *navěky*.

Přesto Caesar v některých ohledech stále znamená ohlédnutí za republikou. Svou kariéru zahájil v soustavě tradičních krátkodobých volených funkcí. Dokonce i jeho „diktatura“ alespoň částečně vycházela ze starobylého systému dočasných jmenování, jejichž cílem bylo řešit různé nouzové stavy, i když počínaje Sullou se tato instituce čím dál více přibližovala našemu modernímu chápání tohoto pojmu. Z těchto důvodů má většina historiků z nedávné doby sklon považovat Caesara za poslední záchvěv starého řádu. Když však ve 2. století n. l. biograf Suetonius (celým jménem Gaius Suetonius Tranquillus) psal své *Životy dvanácti císařů*, rozhodl se na první místo mezi nimi zařadit Julia Caesara jako zakladatele císařské dynastie. Ještě podstatnější však možná je, že všichni římscí vládci, kteří přišli po něm, přijali jako součást svého oficiálního titulu jméno „Caesar“, do té doby jen obyčejné římské příjmení. A tato tradice pokračovala až k moderním *kaiserům* a *carům*. A právě tak také císaře ve většině své děkovné řeči oslovuje Plinius: nikoli „Traján“, ale „caesar“ (říká mu tak více než padesátkrát, zatímco „Traján“ pouze jednou).

9. Caesarova mince, vyražená těsně před jeho zavražděním v roce 44 př. n. l. Za jeho hlavou se nacházejí symboly kněžského úřadu, který zastával (naběračka a obřadní hůl), vpředu pak jeho jméno CAESAR IM<P> – tedy IMPERATOR (viz str. 38).

Proč byl do této zakládající role obsazen právě Caesar, se dá snadno pochopit. Ačkoli mezi jeho vítězstvím nad Pompeiem a jeho vlastní smrtí v roce 44 př. n. l. uplynuly méně než čtyři roky (a přestože se v samotném Římě zřídka zdržel déle než měsíc, protože ještě likvidoval další ohniska občanské války v zámoří), podařilo se mu radikálně a kontroverzně proměnit tvář římské politiky a vytvořit tak vzor k následování pro pozdější císaře. Stejně jako oni měl i on kontrolu nad volbami do vysokých funkcí a nominoval kandidáty, které pak voliči jednoduše odkývli. Oproti Pompeiovi zašel ještě dál a nechal (jako první žijící Říman) vyrazit svou podobiznu na mince ražené nejen v zahraničí, ale i v samotném Římě. Kromě toho město i celý svět zaplavil svými portréty v dosud nevídaném množství: v plánu jich byly stovky, ne-li tisíce. A podle všeho bez jakékoli kontroly uplatňoval bezprecedentní moc i v nových oblastech. Ciceronův jízlivý bonmot o hvězdách na obloze, které jsou nuceny ho uposlechnout, odkazoval k Caesarově odvážné reformě římského kalendáře, kterou se změnila délka roku i měsíců a byl fakticky zaveden přestupný rok, jak ho známe dodnes. Pouze všemocní autokraté – nebo, jako ve Francii 18. století, revoluční kliky – si nárokují kontrolu nad časem.